

maradt a néprajzi vizsgálódásai során megszerzett tárgyiasság tiszteletéhez, amikor tűnő világáról rajzolta az emlékezés képeit, tehát olyankor, amikor a megidézõ technika egy szubjektívebb és lazább alkotó módszert igényelt. Leíró természetére vet ez a jelenség fényt, s amennyire önmagában 19. századi jelenség ebbõl kifolyólag, hiszen az író és világa között a klasszikus távolságot mindvégig meg tudja tartani, és idegenkedik mind összekeverésüktõl, mind pedig azonosításüktõl, annyira éppen ez a tárgyiasságon alapuló leíró technika adja novelláinak legértékesebb elemét is, hiszen egészen közel járhatott ahhoz a ponthoz, ahol a folklorisztikus érdeklõdés már szociográfiái indulattá alakulhatott volna át, annál is inkább, mert az erre a vázra kristályosodó marandóság-élmény és látvány is feszengve követelte az áltá-lánosítást — nemcsak lírai fogalmazását az élet képévé való szervezõdésnek, mint ahogy Ady és Móricz életmûve mutatta, hanem a szépprózai ábrázolás epikaibb vonatkozásaiban is. Ami azonban Tömökényt megakadályozta, hogy erre a magasabb és szélesebb horizontú alkotási síkra felkapaszkodjék, az az egyoldalú szemlélet, amely csak azt volt hajlandó rossznak minõsíteni, ami a paraszti világba belemar és beleavatkozik, s így az állandóság gondolatához, mint egy szép világ idilljéhez kénytelen ragaszkodni a polgárosodás gondolata ellenében, holott a kritika, a tár-sadalmi indulat céljává kellett volna tennie. Ebben pedig romantikus népszemlélete akadályozta meg, amelynek illúziójáról lemondani nem tudott.

Ellentmondásossága így alkot zárt kört a tizes években, s tartja rabságban az író-t. Erényei, amelyek nemrõgen még oly vonzóvá tették történeteit, most szár-nyalását akadályozták, továbbjutását gátolták. Ezért szorult folklorizmusa zsákut-cájába és módszere csapdáiba. Hátranézõ és megidézõ mozdulatát a tizes évek elején ez szabta meg, hiszen folklorizmusával nemcsak eltűnt világát idézte, hanem író-ságának egy boldogabb és harmonikusabb korszakát is, amelyben csak egy világ volt. Nem véletlen, hogy a háborús novellákban újra pezsdül majd alkotói kedve: katoná-történeteiben régi világa üzent, annak erkölce és szokásrendje támadt fel ismét, életjelt adva magáról. Ha egykor az „Emberek a sors használatában” témáit írhatta, most ennek egy változataként a „Népek az ország használatában” motívumain dol-gozhatott — ismét azt a talajt érezhette a lába alatt, amelyet a változó világ raga-dott el tõle, s most a tragikus háború adott vissza neki.

Néprajziassága tehát válság-jelenség volt: ihletpótlék, de öncél is, amellyel szemlélete a modern kor élete ellen védekezett, nagyságára és tragédiájára egyaránt fényt vetve.

MOCSÁR GÁBOR

TÖMÖRKÉNYRÕL SZÓLVA

Ahogy a prófétáknak, forradalmároknak nem ellenfeleik, hanem méltatlan tanítványaik a legfõbb kártevõjük (hiszen ellenfeleikkel vívott harcukban még in-kább megerõsödnek, elveik, programjuk tisztázására kényszerülnek), éppúgy a nagy és eredeti író-mesterek legártalmasabb ellenfelei nem az ostorozó, netán értetlen kritikusok, hanem — saját epigonjaik. Tömörkény ugyan nem volt sem próféta, sem korszakot látványosan nyitó irodalmi mester, mégis, hírében, nevében, írói rang-ján méltatlan és tehetségtelen epigonjai rontottak legtõbbet.

Életében s halála után is irodalmi kritikusan miatt legyintettek el munkái fö-lött, mert hosszadalmas, terjengõs bevezetései, a néprajz, a valóság tárgyszerû dol-gainak modoros részletzetése után valami gyöngécske zsánerkép, rövid lélegzetre is alig elegendõ novellácska próbálja a sokáig mellõzött költészetet kiengesztelni, tehát irodalmon kívüli, költõiség nélkül való dolgok fölemészítése árán jut csak el a költészethez. S ha ez ráadásul még népszerű is — annál rosszabb a költészetre nézve. „Ennél mi sem könnyebb” — lélegzett föl Tömörkény példáján és sikerén a könnyû kezû dilettáns, akinek tollán ugyan egyáltalán fel sem ragyogott a költõi-ség, viszont „jól el tudta találni”, hogyan ízeskedik az „öreg magyar”, hogyan kóp a kucsmájába, mikor „hévatalos” helyen van, hogy veszi kézbe a „kisfészit”, mikor bõcsõtálpát farag az onokájának — s oldalakat bírt megtölteni Tömörkénytõl elle-sett modoroskodással, rajzolgatásokkal, tekervényes morfondírozással.

Az irodalom és költészet devalválásán aggódó kritikusok e különösen és saját-osan magyar néprajzoskodó, ízeskedve gügyögõ modor okát keresve Tömörkényig

tapogattak vissza, s a tömörkényizmus miatti dühük az ártatlan és vétlen okra is visszavetült. Még ma is így van ez, mert epigonjainak lármás serege ma sem csitult el, bármelyik folyóirat prózai rovatának szerkesztője bizonyíthatja. A parasztábrázolás sok évtizedes fáziskésése az európai ütemhez képest — mintha Tömörkény bűne lenne. Holott, azt hiszem, inkább annak tudható be, hogy az említett évtizedekben a megrekedt parasztsorsot megrekedt társadalmi állapotban, megrekedt közízlés diktálta igények szerint volt érdemes ábrázolni. Ennek volt közönsége, kiadója — s ne higgyük, hogy nem voltak tömegesen olvasói. A Nyugat néhány száz példányban jelent meg, s az is igaz, hogy a Nyugat voltaképpen sosem ismerte el Tömörkény írói rangját.

Ez a fajta fenntartás — mint említettem — az irodalom benső értékeit féltő kritika és ízlés oldaláról jött. De volt — s talán van is — Tömörkénnyel szemben egy másik fajta fenntartás is. Az egykori népi írók, különösen a szegényparaszti sorból jövők, akik a paraszti élet és sors felmutatásában nem csupán szépírói hivatást, hanem majdnem-prófétai küldetést, népszolgálatot láttak, más okokból ugyan, de hasonlóképpen nem gondoltak jószívvvel Tömörkényre. S nem csak amiatt, mert Tömörkény, szerintük, kívülről és felülről nézte és látta a paraszti világot, sorsszerűen nem élte át, csak megfigyelte ezt a sorsot, s emiatt nem tudott vele igazán azonosulni sem, hanem inkább azért, mert bár Juhász Gyula dicsérelőleg mondta a biblia szavaival Tömörkényről, hogy „nagy voltál a kicsinyekben”, ők bírálólólag tették hozzá: viszont kicsiny volt a nagy dolgokban.

Az irodalom és költészet devalválásán aggódó kritikusok sokallották a paraszti szűk világ, a tanyasi kivettség, a szegényemberi elesettség részletezését, ami olykor a politika beszivárgásaként jelent meg Tömörkény írásaiban, ők tehát mintegy az irodalmi magasabb ízlést állították szembe a politika és néprajz túltengésével. Mondjuk ki nyíltan, hogy szívesen csináltak ízlést a politikából, hogy aztán azt is nyíltan kimondhassuk: a másik oldalról, a népszolgálat oldaláról jövő írói kritika pedig az ízlésből csinálva politikát, ezzel utasította el Tömörkény írói kis-világát: a paraszti élet ábrázolásának ez a módja valamifajta filantróp érzelmesség, amely nem bír, csak szánalmat kelteni, s ahelyett, hogy programban gondolkozna, megoldást hozna, múzeumi tárlók alá zárja a paraszti világot. Érveiket, bizonyítékaikat ők is a Tömörkény-epigonok ellenszenves hadának termékeiből mutatták ki, ahol is az ízeskedés, modoroskodás, anekdotizálás furfangjaiban, a paraszti kuriózum keresésében az irodalom célja és tárgya, maga az ember sikkad el, s a paraszt, mint ember, társadalmi összefüggéseivel, történelmi és benső hitelében egyaránt meghamisítódik. S ezek az epigonok akkor ártottak e tekintetben a legtöbbet, amikor pedig már a felgyorsuló történelem világos színvallást követelt, nem pedig divatjamúlt, szenvedő és hebrencs hebegést. S mintha ezért is a rég porladó Tömörkény lett volna a hibás.

Hogy kinek volt és van több igaza, s hol az igazság egyáltalán, nem most kell eldönteni. Azt sem, hogy vajon melyik a veszedelmesebb irodalmunk mai állapotát és kilátásait tekintve: az a fajta esztétizálás-e, amely politikából is ízlést csinál, vagy az a fajta politizálás, amely ízlésből is politikát csinál. Pedig tulajdonképpen ezen fordult meg sok minden s ez ma — ha jól odafigyelünk, észrevehetjük — szerteomló vitáink magva. Másképpen, mint Tömörkény idejében volt, de maga ma is. Gyújtópontja, ha úgy tetszik.

Most csak, igazságot oda se meg ide se szolgáltatva, két megjegyzést kockáztatnék meg, a magam módján ironizálva ugyan, de őszinte szándékkal. Az a gyanúm, hogy Tömörkény mai „irodalomcentrikus” kritikusi is előveszik titkon, lopva, szégyellősen Tömörkényt, felütik s beleolvasgatnak, mert találnak benne valamit — esztétizálás ide vagy oda —, ami tetszik nekik. Nem tudják talán maguk sem, miért, de tetszik. S ez még jó sokáig így marad. A másik oldalra meg azt a megjegyzést kockáztatnám meg, hogy csöndes pillanataiban a szolgálatot mindennél többre tartó író-kritikusok is beismerik: útjuk, múltjuk, ha személy szerint nem is, de történelmileg valamikor, valahogyan e tájról is eredt: Tömörkény meghitt gondolatvidékéről. Vagy legalábbis az indulás egyik forrása innen eredt el.

Csak hogy most már megokosodva, s tudva, mit kell restelleni, bevallani s mit nem mindannyian, bármily-centrikusok, úgy vagyunk övele, mint — bocsánat a perfid hasonlatért, de magamat is célba veszem vele — a sokat próbált, de most már megszilárdult és kifogástalan erkölcsű asszony a régmúlt dolgokkal: múltját megszipítva azzal mentegeti ártatlansága elvesztését, hogy délceg és ellenállhatatlanul férfias katonatiszt volt az első. Holott egy szerény, halk beszédű diák volt az illető, aki annyit beszélt és oly szépen tudta mondani, hogy nem lehetett nemet mondani neki. Emléke, varázslata ma is visszajár.